

מחלוקת רב ושמואל לגבי חבטה

שיעורים בב"ק פ"ה שיעור 10 (נ):

ו' אייר ה'תשפ"ד – יום העמצאות

רינת ישראל

ר' שלמה צוקר

1. תלמוד בבלי מסכת בבא קמא דף נ עמוד ב

מתני'. החופר בור ברה"ר ונפל לתוכו שור או חמור - חייב. אחד החופר בור, שיח ומערה, חריצין ונעיצין - חייב. א"כ, למה נאמר בור? מה בור שיש בו כדי להמית - עשרה טפחים, אף כל שיש בו כדי להמית - עשרה טפחים. היו פחותין מעשרה טפחים, ונפל לתוכו שור או חמור ומת - פטור, ואם הוזק בו - חייב. גמ'. אמר רב: בור שחייבה עליו תורה - להבלו ולא לחבטו, אלמא קסבר: חבטה, קרקע עולם הוא דמזקא ליה; ושמואל אמר: להבלו וכ"ש לחבטו, וא"ת: לחבטו אמרה תורה ולא להבלו, התורה העידה על הבור ואפילו מלא ספוגין של צמר. מאי בינייהו? איכא בינייהו דעבד גובה ברה"ר, לרב - אגובה לא מיחייב, לשמואל - אגובה נמי מיחייב. מ"ט דרב? דאמר קרא: ונפל, עד שיפול דרך נפילה. ולשמואל? ונפל, כל דהו משמע. תנן: א"כ, למה נאמר בור? מה בור שיש בו כדי להמית - עשרה טפחים, אף כל שיש בו כדי להמית - עשרה טפחים; בשלמא לשמואל, אף כל לאתויי גובה, אלא לרב, אף כל לאתויי מאי? לאתויי חריצין ונעיצין. חריצין ונעיצין בהדיא קתני להו! תני והדר מפרש. והני כולהו דקתני למה לי? צריכא; דאי תנא בור, הוה אמינא: בור עשרה הוא דאית ביה הבלא, משום דקטין וכריכא, אבל שיח דאריך - אימא בעשרה לית ביה הבלא; ואי תנא שיח, הוה אמינא: שיח עשרה הוא דאית ביה הבלא, משום דקטין, אבל מערה דמרבעא - אימא בעשרה לית בה הבלא; ואי תני מערה, הוה אמינא: מערה בעשרה הוא דאית בה הבלא, משום דמטללא, אבל חריצין דלא מטללי - אימא בעשרה לית בה הבלא; ואי תנא חריצין, הוה אמינא: חריצין עשרה הוא דאית בה הבלא, משום דלית בהו רויחא מלעיל טפי מתתאי, אבל נעיצין דרויחי מלעיל טפי מתתאי - אימא בעשרה לית בהו הבלא, קמ"ל. תנן: היו פחותין מעשרה טפחים ונפל לתוכו שור או חמור ומת - פטור, ואם הוזק בו - חייב, נפל לתוכו שור או חמור ומת - פטור; מ"ט? לאו משום דלית ביה חבטה! לא, משום דלית ביה הבלא. אי הכי, אם הוזק בו - חייב, הא לית ביה הבלא! אמרי: אין הבלא למיתה, ויש הבלא לנזקין.

2. רש"י מסכת בבא קמא דף נ עמוד ב

מתני'. חריצין ונעיצין - בור עגול הוא שיח ארוכה וקצרה מערה מרובעת ומכוסה בקרוי אלא שיש לה פה חריצין רחבין ומרובעין כמערה ואינן מקורין אלא כל פיו פתוח. נעיצין - קצרין מלמטה ורחבין מלמעלה. סתם בור - עשרה טפחים. מה בור שיש בו כדי להמית - דהיינו י' טפחים. גמ'. להבלו - משום דעבד ליה הבל לבור ולא משום חבטו. קרקע עולם - ואינו שלו. שמואל אמר להבלו - חייבה תורה כדקאמרינן ואף על גב דהבלא ממילא אתי ליה וכ"ש לחבטו דאיהו עבד ליה חבטה. ואם תאמר - דוקא לחבטו ולא להבלו דהא ממילא הוא ואיהו לא עבדיה. התורה העידה על הבור - דכתיב בור סתם. ואפילו מלא ספוגין של צמר - דליכא חבטה. מאי בינייהו - מכדי היכא דמת בו בין לרב בין לשמואל חייב ואפילו נבקעת כריסו או נשברה מפרקתו מחייב נמי רב דאיכא למימר הבלא נמי קטלתיא ואפי' נשברה רגלו וכיחש איכא למימר מחמת הבל הבור חלה וכיחש מה לי אי טעמא דחיובא משום חבטה מה לי משום הבל. דעבד גובה - תל גבוה עשרה ברה"ר ועלה שם שור ונפל דהכא ליכא הבלא אלא חבט. דרך נפילה - בעומק משמע ועל פניו. תני - חריצין ונעיצין ברישא. והדר מפרש - מהיכא נפקי. דקטין וכריכא - קצר ועגול. אבל חריצין - דרחבין ולא מטללי אימא לא. לאו משום דלית ביה חבט - ואף על גב דאית ביה הבל וקשיא לתרוייהו. לא משום דלית ביה הבלא - וכ"ש דחבטה לית ליה. לנזקין - חלה מחמת הבל וכיחש.

ביאור שיטת רב

3. רבינו יהונתן מלוניל על הר"ף מסכת בבא קמא (לפי דפי הר"ף) משניות דף כא עמוד ב

ובגמרא פסקינן לה כשמואל דבור שחייבה עליו תורה בין להבלו בין לחבטו, ולא שנא כשנופל בבור ופניו למעלה שלא נכנס בגופו הבל הבור אלא שנחבט מחמת הקרקע ומת, א"נ שהיה רחבו יותר מעומקו דליכא שם הבל למיתה אף על פי שנופל פניו למטה חייב שהרי מת משום חבטא ולא שנא מלא ספוגין של צמר שאין בו חבטא דאם נפל פניו למטה

שנכנס בו הבל הבור חייב לשלם. ואבנו ומשאו וסכינו שהניחם ברשות הרבים והזיקו [ואף על פי שאין בהם לא הבל ולא חבט שהרי קרקע רה"ר] הזיקתהו אפ"ה מיחייב שהרי נתקל באבנו שהוא מעשה ידיו של אדם מה שאין כן בבור, ואם נתקל [בבור] ונפל חוץ לבור פטור דקרקע עולם הזיקתהו, וכותלי הבור שנתקל בהם לא עשאים האדם אלא מששת ימי בראשית היו שם ולא מיקרו אלא גרמא בעלמא כיון שלא נתקל במעשה ידיו ממש.

4. שו"ת אגרות משה חושן משפט חלק א סימן צח

והנכון לע"ד למה שבארתי בחדושי בטעם מחלוקת רב ושמואל אם להבלו ולא לחבטו כרב או כ"ש לחבטו כשמואל הוא דפליגי באם אחד הוזק בממונו היינו לא שממונו הלך והזיק אלא שהניזק הלך והוזק בממונו שעמד במקומו אם נחשב ג"כ שממונו הזיק כיון שעכ"פ ניזוק בו או שהוא רק גרמא אף שהוזק בגוף ממונו כיון שממונו לא עשה מעשה. דרב סובר שהוא מעשה ממונו וליכא חדוש בבור שהוא שלו במה שחייב, וחדוש התורה הוא בבור הפקר שעשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו וחייב כמו בבור שלו, ולכן רק בהבלו חייב שזהו דבר חדש שהוא עשאו לתקלה ונחשב בחדוש התורה כשלו אבל בחבטו פטור שהוא רק גרם שיוזק בקרקע עולם דהא לא נתחדשה עצם הקרקע בהתקלה שנעשה בה ע"י חפירתו שתעשה הקרקע שלו מצד חדוש התורה, דרק התקלה שייך לומר שתעשה שלו בזה שעשאה ולא הקרקע, ולכן הוא רק גרמא בעלמא ממנו שע"י שעשה בור גרם שיחבטו ויוזקו בקרקע עולם שזה לא נתחדש לחייב בבור יותר משאר נזקין שגרמא בהם פטור, כיון דאפשר לומר שהקרא איירי בהבלו שהוא מזיק בממונו ולא בחבטא שהוא רק גרמא בעלמא. ושמואל סובר דמה שהוזק אף בממונו ממש הוא רק גרמא, וא"כ אף בור שלו ואף הזיק ההבל הוא חדוש דהתורה חייבה בבור אף שהוא רק גורם ולכן גם לחבטו חייב, והוא עוד כ"ש שהוא גרם היותר ברור שהזיק.

5. שיטה מקובצת מסכת בבא קמא דף נ עמוד ב

רא"ה ונפל כל דהו. משמע בין על פניו דאיכא הבלא בין מגבו דליכא אלא חבטא. והוא שנפל לפני התקלה אבל נפל לאחרי התקלה כגון שנתקל בבור ונפל לאחורי הבור פטור דודאי לא משמע הכי ונפל וכיון דלא משמע הכי מדינא פטור דהוה ליה גרמא בניזקין בעלמא ואף על גב דהוא פושע גמור גבה. והכי אמרינן לקמן בהדיא לשמואל דהיכא דנתקל בבור ונפל לאחורי הבור פטור. הרא"ה ז"ל.

6. שיטה מקובצת מסכת בבא קמא דף נ עמוד ב

רא"ה וזה לשון הרא"ה ז"ל: אמר רב בור שחייבה תורה להבלו ולא לחבטו אלמא קסבר חבטא קרקע עולם הוא דמזקא ליה פירוש דבור בין בהבל בין בחבט גרמא בעלמא הוא ומן הדין ראוי שיפטר בגרמא דנזקין דעלמא דפטור אלא דרחמנא הוא דחייביה בהכשר נזקיו וחייביה אבורו ואהבלא וכיון דלא חזינן דחייביה אלא אהבלא חבטא כדקאי קאי ומן הדין פטור הוא דהא ליכא אלא גרמא בעלמא וליכא למימר אהא ולא שייך נמי כלל לחיוביה מדין תחילתו בפשיעה וסופו באונס דהוי בפשיעה אהבלא דהא לחבטא גופא הוי פושע ואפילו הכי מיפטר וליכא למימר תחילתו בפשיעה וסופו באונס חייב אלא היכא דכי סופו בפשיעה חייב. ומודה רב בשור שדחף את חבירו לבור ונחבט ומת מתוך חבטו שחייב הדוחף דממונו הוא דאזיק בידים והבעלים הכשירו הנזק בשלא שמרוהו ופשעו בו אפילו לענין בורות דהא שכיחי בורות דלית להו בעלים כלל והבור היה ראוי גם כן לחייב מחצה אלא שהוא פטור או משום דחשבינן ליה אונס כדאמרינן לקמן לרבנן דפליגי עליה דרבי נתן או משום דאחבט פטור בור ואלויבא דרבי נתן דאית ליה כל היכא דליכא לאשתלומי מהאי משתלם מהאי בהא בעל השור משלם את הכל. והוא הדין לשור שדחף את חבירו לבור ונפל ומת בהבלא דאי חשבינן לבור אונס דאית ליה ודאי אונס לבעל השור האי דינא דכתבנא בחבטא ואי חשבינן לבעל בור פושע בהכשר נזקו השתא ודאי חייבין שניהם בעל השור ובעל הבור.

המחלוקת בין רב לשמואל

7. תוספות מסכת בבא קמא דף נ עמוד ב

איכא בינייהו דעבד גובה - ה"נ הוה מצי למימר דנפל דרך אחוריו דלרב לא מיחייב אלא דרך פניו דאיכא הבל אי נמי בבור שרחבה יותר על עומקה דליכא הבל כדאמרינן (לקמן נא): וחדא נקט. לשמואל אגובה נמי מיחייב - ע"כ בנתקל בגובה ונחבט בקרקע דאי בנחבט בגובה מודה רב דחייב כמו באבנו וסכינו ומשאו דאמר (לעיל דף ג.) אי דאפקריה בין לרב בין לשמואל היינו בור והיינו משום דחבטא דידיה הוא וקשה דבנתקל בגובה ונחבט בקרקע מודה שמואל דפטור דקרקע עולם הזיקתו כדמוכח לקמן (דף נג.) אמר שמואל היכי דמי לאחוריו דפטור כגון שנתקל בבור ונפל אחורי הבור וי"ל כגון דעבד גובה ה' טפחים וסביב הגובה חפר בעומק ה' טפחים ונתקל בגובה ונחבט בעומק בור א"נ דוקא התם גבי נפל מקול הכרייה פטר שמואל שקול הכרייה גרם לו ליפול וחבטא נמי לא גרם לו מעשיו שנחבט בקרקע שחוץ לבור ואין להקשות דליחייב בעל הבור החצי שעשה חצי התקלה ובכל נמי ליחייב דהא מוקי לה כרבי נתן דכי ליכא לאישתלומי מהאי משתלם מהאי י"ל דקסבר שמואל שאין לחייב בעל הבור לעולם אפי' לרבי נתן אלא כשעשה כל התקלה אז יתחייב בעל הבור כשנחבט ואפי' נחבט בקרקע עולם או כשעשה ההיזק אף על גב שלא עשה התקלה אבל בחצי התקלה לא יתחייב בור כשנחבט בקרקע עולם ולפי זה אתי שפיר הא דמשמע לקמן (שם) נתקל באבן ונפל לבור דמחייב בעל האבן אף על גב דהאי בור לאו איהו כרייה.

8. תלמוד בבלי מסכת בבא קמא דף נב עמוד א

מתני'. כסהו הראשון, ובא השני ומצאו מגולה ולא כסהו - השני חייב. כסהו כראוי, ונפל לתוכו שור או חמור ומת - פטור; לא כסהו כראוי, ונפל לתוכו שור או חמור ומת - חייב. נפל לפניו מקול הכרייה - חייב, לאחוריו מקול הכרייה -

פטור. נפל לתוכו שור וכליו ונשתברו, חמור וכליו ונתקרעו - חייב על הבהמה ופטור על הכלים. נפל לתוכו שור חרש שוטה וקטן - חייב; בן או בת, עבד או אמה - פטור.

9. רש"י מסכת בבא קמא דף נב עמוד א

נפל לפניו מקול הכרייה - בור כרוייה ונכנס כורה שכיר לתוכו להרחיב או להעמיק ושור הולך על שפת הבור ושמע קול הפטיש ונבעת ונפל על פניו בבור.

חייב - בעל הבור ואפילו שור שהוא פקח דאמר לקמן /בבא קמא/ (דף נד:) במתניתא דבעל הבור פטור דאיבעי עיוני ומיזל הכא חייב שקול הכרייה ביעתתו ובגמרא פריך נימא כורה גרם ליה, ל"א לפניו מקול הכרייה בעל הבור חייב דאע"ג דאיכא למימר כורה גרם ליה וכורה גרמא בעלמא הוא דעבד דק"ל המבעית את חבירו פטור מדיני אדם ותרוייהו ליפטור אפ"ה בעל הבור חייב כר' נתן כדמפרש בגמ' וזה שמעתי. לאחריו מקול הכרייה פטור - כדמפרש בגמרא ואידי דנקט ברישא מקול הכרייה תנא סיפא לאחריו מקול הכרייה.

10. תלמוד בבלי מסכת בבא קמא דף נב עמוד ב נג עמוד א

נפל לפניו כו'. אמר רב: לפניו - לפניו ממש, לאחריו - לאחריו ממש, וזה וזה בבור, רב לטעמיה, דאמר רב: בור שחייבה עליו תורה - להבלו ולא לחבטו; ושמואל אמר: בבור, בין מלפניו בין מלאחוריו - חייב, שמואל לטעמיה, דאמר: להבלו וכל שכן לחבטו, אלא היכי דמי לאחריו מקול הכרייה דפטור? כגון דנתקל בבור, ונפל לאחוריו הבור חוץ לבור.

11. רש"י מסכת בבא קמא דף נב עמוד ב נג עמוד א

לפניו ממש - על פניו נפל ומת מן ההבל. וזה וזה בבור - ואפילו הכי אשמועינן מתניתין דפטור הואיל ולא מהבלא מית אלא מחבטא וקרקע עולם דבני רה"ר הזיקתו.

12. שיעורי ר' דוד מסכת בבא קמא דף נ עמוד ב

(רו) בטעמא דשמואל דמחייב על חבטה גמ' אמר רב בור שחייבה עליו תורה להבלו ולא לחבטו אלמא קסבר חבטה קרקע עולם הוא דמזקא ליה, ושמואל אמר להבלו וכ"ש לחבטו. והנה יש לעיין לשמואל דמחייב גם על חבטה האם הוא משום דחולק וסובר דהחבטה הוי נמי דיליה [כמו ההבל] ואינו קרקע עולם. או דבאמת מודה נמי לרב דהוי קרקע עולם ורק דסובר דעל תקלה לבד הוי נמי חייב בור. ויש להוכיח מהא דאמר שמואל להבלו "וכ"ש" לחבטו דע"כ ס"ל דהחבטה הוי דיליה, דאי נימא דמחייב רק משום דסבר דעל תקלה לחוד נמי איכא חיוב בור, א"כ הרי גם בהבלו יש לחייב גם משום תקלה. וא"כ איך שייך לשון "כל שכן" לחבטו, דאדרבה בהבלו איכא ב' סיבות לחייב, משום דהוי תקלה, ומשום דהוי הבלו דידיה, ואילו בחבטו הוי רק תקלה. ומוכח דשמואל סובר דמשום תקלה לחוד אינו חייב אם היה נחבט בקרקע עולם, ורק דסובר דחבטה לא הוי קרקע עולם רק דהוא חשיב בעל הבור אף על החבט. ואכן נראה דבזה נחלקו ב' התירוצים בתוס' כאן (ד"ה לשמואל). דהקשו, דהכא שמואל מחייב בנתקל בגובה ונחבט בקרקע, אף על גב דהוי קרקע עולם. ולקמן אמר שמואל דאם נתקל בבור ונפל לאחוריו הבור פטור משום דהוי קרקע עולם. ובתירוץ - ראשון כתבו, דא"נ כל מה ששמואל מחייב כשנחבט בקרקע ע"י שנתקל בגובה, מיירי כשחפר מעט בעומק, דהוי חבטה דידיה. ובתירוץ - שני כתבו, דמה שפוטר שמואל לקמן הוי משום דקול הכרייה גרם לו ליפול והחבטה נמי לא הוי דידיה, אבל בעבד גובה שהוא עשה כל התקלה חייב אף על גב דנחבט בקרקע עולם. מבוואר דהתירוץ הראשון סובר דמה דשמואל מחייב הוי משום דסובר דלא הוי קרקע עולם, רק חבטה דידיה, ולכן כתבו דמיירי הכא שחפר ה', דע"ז הוי חבטה דידיה. אבל בתירוץ ב' סברי דמה דשמואל מחייב הכא על חבטו, הוי משום דסובר דדין בור הוי רק תקלה לחוד, ואף דניזק בקרקע עולם. אכן א"כ הרי קשה כנ"ל דאיך שייך הלשון "וכ"ש" לחבטו, [דהא בהבלו איכא ב' דברים גם דהוי דידיה וגם דהוי נמי תקלה, וכמ"ש]. ועכ"פ הרי מהא דאמר "כל שכן" לחבטו מוכרח דלשמואל הוי חבטה דידיה, [דזהו הכ"ש דאם הבלו הוי דידיה כ"ש חבטו], וא"כ מנלן דלשמואל חייב על תקלה לחוד. ואפשר לומר דאדרבה רק לרב דדריש (בסמוך) מקרא דונפל עד שיפול דרך נפילה [על פניו], מוכרח מקרא דעל תקלה לחוד פטור, אבל לשמואל דסובר כ"ש לחבטו ולא דריש הקרא דבעינן דרך נפילה, א"כ לדידיה אפשר שפיר דאף תקלה לחוד נמי חייב, כיון דליכא קרא דתקלה לחוד לא מהני. וזה גופא הוי ספיקת התוס' בב' התירוצים, [אי לשמואל חייב על תקלה לחוד]. ואכן בתוס' לקמן (דף נג א) מוכח דסברי דשמואל נמי מודה לרב דהוי קרקע עולם וכל חיובו הוי רק מחמת תקלה. דהקשו (בד"ה שמואל לטעמיה) וא"ת דלמא כי מחייב בחבטו היינו כשנתקל בבור, אבל הכא הכרייה גרם לו ליפול וגם נחבט בקרקע עולם, בהא הוה פטור, וכו'. הרי מוכח להדיא דסברי דאף לשמואל הוי חבטה קרקע עולם, ומה דחייב הוי רק מחמת התקלה, ולכן הקשו דהתם דהכרייה גרם לו מניין דחייב. ועי' בשטמ"ק בשם הר"א מגרמישא (וע"ע לקמן שם ס"ק רפ"ו מש"כ בזה).

